

De bijenorchis

in de duinen van Zuid-Kennemerland

Als één orchideeënsoort heeft kunnen profiteren van het warmer wordende klimaat dan is het wel de bijenorchis. Inmiddels heeft zij zich steeds verder in noordelijke richting uitgebreid en dan vooral in West Nederland. We vinden bijenorchissen in Zeeland, Zuid- en Noord-Holland en zelfs op de Waddeneilanden.

Tekst: Jos Lammers
Foto: Saxifraga-Hans Dekker
Overige foto's: van de auteur

Op een mooie zomerdag in 1977 ging ik met een paar andere orchidofielen van Werkgroep Duinbehoud Zuid-Kennemerland op excursie om de bijenorchis voor de eerste keer dicht in de buurt van de duinstreek te zien. Aan de voet van de dijk langs het Hartelkanaal op Voorne vonden we haar. Tot dan toe kwam de bijenorchis eigenlijk alleen voor in Zuid-Limburg en Zeeuws-Vlaanderen. Geen van de werkgroepleden had kunnen bevroeden dat deze orchidee toen aan het begin stond van een enorme opmars.

Bijenorchis is een wonderlijke orchidee

De bijenorchis hoort thuis in de grote familie van insectenorchissen, zo genoemd omdat de bloemen veel gelijkenis vertonen met bijen, wespjes e.d. De bloemen van deze soort scheiden feromonen (sekslokstoffen) af die onweerstaanbaar zijn voor de mannetjes van deze insecten. Bij het waarnemen van die feromonen en door de vorm van de bloemen denken zij een vrouwtje van hun eigen soort te herkennen. Zij kruipen op de bloem, proberen te paren en nemen onbedoeld stuifmeelklompjes mee die door hechtschijfjes op hun kop blijven plakken. Bij een bezoek aan een volgende bloem worden dan de stuifmeelklompjes op de stempel van die bloem afgezet.

Bij de bijenorchis loopt het bijna altijd anders. Voordat een insect de bloem bezoekt zie je de stuifmeelklompjes al uit het zogenaamde 'beursje' hangen en niet veel later vallen ze naar beneden op de stempel van dezelfde bloem. In plaats van kruisbestuiving is hier sprake van zelfbestuiving.

De bijenorchis heeft zich sinds eind vorige eeuw op heel veel plekken in Nederland gevestigd vanuit Zuid-Limburg en Zeeland, met name in west Nederland. Ook in het oosten en noorden van het land worden steeds meer vondsten gemeld. Het totaal aantal vondsten in Nederland was in 2010 rond de 5000 en in 2016 ca. 26000 (waarneming.nl).

Bijenorchis, zo genoemd omdat de bloemen veel gelijkenis vertonen met bijen (Kennemerduinen, juni 2010)

Omdat zelfbestuiving regel is lijken de bijenorchissen sterk op elkaar, er is in feite sprake van 'inteelt'. Bij inteelt loop je het risico op vorming van gedegenerende afstammelingen. Deze zogenaamde variëteiten van de bijenorchis komen regelmatig voor. In Nederland zelfs acht verschillende, bijna alle in de duinstreek, zoals een bijenorchis met lange petalen. Een bijzonder fraai en zeldzaam voorbeeld is wel de tweekleurige bijenorchis.

Hoge eisen aan de groeiplaats

De bijenorchis bloeit in Nederland in de maand juni en na bestuiving zie je de vruchtbeginsels, een soort peulen,

opzwellen. De zaden rijpen af, vanaf augustus openen de peulen zich en kan de wind de stoffijne zaadjes over grote afstanden meevoeren. Voor de ontkieming van die zaadjes zijn specifieke bodemschimmels noodzakelijk die een symbiose met het zaad aangaan. Ook na kieming blijft de plant afhankelijk van die schimmel. Dit geldt overigens voor alle andere orchideeënsoorten.

De bijenorchis komt vooral voor op schrale gronden. Ze prefereert zonnige en warme standplaatsen op kalkrijke gronden die niet te nat maar ook niet te droog zijn. In de duinen, maar ook

Fraaie zeldzame variëteit: de tweekleurige bijenorchis, met hangende stuifmeelklompjes (Bergen, eind mei 2007)

daarbuiten op plekken waar terreinen opgehoogd zijn met kalkrijk zand. De laatste decennia vallen de vele vondsten in duingebieden op, met mooie voorbeelden in Zeeland (Brouwersdam), Zuid-Holland (Meijendel, Koepelduinen) en de duingebieden van Zuid- en Noord-Kennemerland.

Meer rozetten dan bloemen

In Zuid-Kennemerland werd de eerste bijenorchis gevonden in de Amster-

damse Waterleidingduinen in 1988 langs een van de waterwinkalen. De aantallen namen toe tot een tiental bloeiende planten. Opvallend was dat de planten ‘aan de wandel’ gingen. Ze groeiden eerst op een bepaalde plek om de jaren daarna een aantal meters verderop te groeien en op de eerste plek te verdwijnen! Dat is jaren zo doorgegaan. We telden de planten jaren achtereen en begonnen daarmee in november als de rozetjes duidelijk

zichtbaar werden. Soms telden we er wel honderd. Het aantal rozetten dat in juni in bloei kwam was vaak beduidend minder. Vaak minder dan een tiental. We hebben dit fenomeen proberen te begrijpen door proeven te doen met bescherming middels graaskooien, maar de rozetten bleken desalniettemin in het voorjaar verdwenen. Onze studie hebben we afgebroken: het aantal grote grazers (damherten) nam zo enorm toe in dit gebied dat alle rozetten afgegrast werden.

Meer vindplaatsen in Zuid-Kennemerland

Ook in Duin en Kruidberg (eerste keer in 2005) en de Kennemerduinen (2009) zijn bijenorchideeën waargenomen. Daarnaast op minder voor de hand liggende plaatsen, zoals een wegberm in IJmuiden en het parkeerterrein van het Kennemerstrand. De aantallen wisselen om verschillende redenen. In de Kennemerduinen bijvoorbeeld raakte een vallei met bijenorchissen overstoven als gevolg van de verstuivingen in de Noordwest Natuurkern. Op al deze plekken zien we het fenomeen van de geringe bloei: het overgrote deel van de planten komt alleen in vegetatieve vorm voor.

Bijenorchisrozetjes (Duin en Kruidberg, december 2015)

In Nederland komen acht verschillende variëteiten van de bijenorchis voor, bijna alle in de duinstreek, zoals deze bijenorchis met lange petalen (IJmuiden, juni 2012)

Waarom dit zo gebeurt blijft voor mij een groot raadsel. Hoe kan het gebeuren dat we bijvoorbeeld bij tellingen in december 2015 meer dan honderd rozetten op een afgelegen deel van het parkeerterrein van het Kennemerstrand vonden en in juni 2016 slechts één enkele bloeiende plant? Des te vreemder, omdat op een andere plek van datzelfde parkeerterrein bijna alle rozetjes wel in bloei kwamen.

Te vroeg gejuicht?

De bijenorchis heeft zich met succes ingeburgerd in de duinstreek, maar zij blijkt ook nogal wispelturig: op allerlei plekken duikt ze op maar kan ook zomaar weer verdwijnen. Het blijft zaak deze soort goed in de gaten te houden, zeker nu sinds 1 januari 2017 de bijenorchis in Nederland niet meer beschermd is! De successtory is tevens de reden dat de wettelijke bescherming is opgeheven: de plant is tegenwoordig niet zeldzaam meer. Bij bouwen en maaien hoeft geen rekening te worden gehouden met de bijenorchis. Terwijl deze prachtige orchidee zijn opmars naar het noorden voor een groot deel te danken heeft aan voorkomens in openbaar groen en met name in wegbermen! Ecologische routes, die nodig zullen blijven om het succes van deze orchidee in Nederland voort te zetten, kunnen zo verdwijnen. Speciaal ook met het oog op bijzondere en zeldzame variëteiten van de bijenorchis zou bescherming opnieuw dringend gewenst zijn. •

Kreutz, C.A.J. (2017). De orchideeën van de Benelux, Kreutz Publishers, Landgraaf
Kaptein den Boumeester, D.W. (1997). De bijenorchis in de AWD, Euroorchis 9: 12-15

Jos Lammers is bestuurslid van de Werkgroep Europese Orchideeën van de KNNV

